

Отримано: 04.06.2019 р.

Прорецензовано: 12.06.2019 р.

Прийнято до друку: 10.07.2019 р.

e-mail: nimenko.na@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2019-28-32-38

Німенко Н. Конструювання наукової біографії за матеріалами архівних установ: приклад миколи макаренка (1877–1938). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острого, 2019. Вип. 28. С. 32–38.

УДК: 929:930.5(477.52)Макаренко М.

Наталія Німенко

КОНСТРУЮВАННЯ НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНИХ УСТАНОВ: ПРИКЛАД МИКОЛИ МАКАРЕНКА (1877–1938)

Стаття присвячена дослідженню маловідомих сторінок наукової біографії вченого-енциклопедиста, археолога, мистецтвознавця, одного із організаторів музейної справи в Україні М.О. Макаренка (1877–1938). За матеріалами Державного архіву Сумської області простежено основні напрями діяльності вченого в пам'яткоохоронній царині на Роменщині у 1920-х рр., внесок у створення і розбудову Роменського окружного музею.

Ключові слова: М.О. Макаренко, наукова біографія, архівні фонди, музей, колекція, дослідження, експонат, археологія.

Nataliya Nimenko

THE CONSTRUCTING A SCIENTIFIC BIOGRAPHY BY MATERIALS OF ARCHIVAL INSTITUTIONS: THE CASE OF MYKOLA MAKARENKO, 1877–1938

The article is devoted to the study of little-known pages of scientific biography of the scientist-encyclopedist, archaeologist, art historian, one of the organizers of museum affairs in Ukraine M.O. Makarenko (1877–1938). Shot in 1938 on charges of counter-revolutionary activity, the scientist left numerous scientific publications, reports on research on archaeological and architectural monuments, maps, diagrams, drawings, manuscripts, correspondence with scientific and state institutions, as well as private ones. However, because of the label “enemy of the people”, moving from place to place, exile, his archive was not preserved, and scientific work has not been investigated for a long time, or used casually, without reference to the original source.

M.O. Makarenko worked in many regions of the Russian Empire. After returning home to Ukraine, he studied archaeological monuments of various cultures – from Neolith to Cossack era; inspected ancient temples and estates from the times of Kievan Rus; participated in creation of memorial institutions and museums; studied old books and art of book creating. In 1930s he opposed destruction of St. Sophia Cathedral and St. Michael's Golden-domed Cathedral.

Throughout his life, the scientist has repeatedly worked in Sumy region, in particular in Romny region – a small homeland. On the basis of the documents stored in the funds of State archive of Sumy region, the main directions of M.O. Makarenko's activity in the region during the 20s of the twentieth century are traced.

Among the priorities of the scientist a special place was occupied by archaeological research, mostly Slavic memorials. On the basis of many years of research, generalized results of which are highlighted in scientific publications, M.O. Makarenko outlined a separate culture that is now known as Romny archeological culture.

The scientist paid great attention to creation of Romny District Museum. Thanks to his efforts new collections of archaeological and artistic departments were replenished; a library and a photographic laboratory were created; lectures and excursions were held. M.O. Makarenko also took care of financing of the institution. Due to fruitful cooperation with famous scientist, Romny Museum has become a focal point for memorial-protecting activity in the region, and its director M.M. Semenchuk – a follower in research, preservation and popularization of the historical past of Romny region.

Keywords: M.O. Makarenko, scientific biography, archival funds, museum, collection, research, exhibit, archeology.

Упродовж останніх десятиліть біографічні дослідження посідають значне місце серед наукового доробку вчених. Такий інтерес обумовлений прагненням персоніфікувати історію розвитку науки, визначити внесок окремих її представників у загальну справу, надати «людського» обличчя відомим подіям. Проте іноді саме реконструкція життєвого і творчого шляху науковців розкриває маловідомі

факти історії, дозволяє по-новому побачити й оцінити минулі звершення. Використання широкої джерельної бази, фондів центральних і регіональних архівів, бібліотек, музеїв дозволяє глибше зануритися в атмосферу тогочасних подій і звершень.

Особливо це стосується досліджень біографічного характеру щодо діячів науки і культури 20-30-х років ХХ ст. Незважаючи на численні публікації, ще залишається багато «білих плям», які потребують вивчення, з'ясування і оприлюднення.

Серед тих, чиє ім'я довгий час замовчувалося з політичних міркувань, особливе місце посідає Микола Омелянович Макаренко (1877–1938) – відомий археолог, мистецтвознавець, пам'яткоохоронець, один із організаторів музейної справи в Україні. Розстріляний у 1938 р., затаврований клеймом «ворог народу», він залишив по собі низку публікацій, малюнків, картосхем, що відображають різні напрями його наукової діяльності.

Бібліографія публікацій про М.О. Макаренка за останнім часом поповнилася низкою статей, присвячених різним аспектам життя вченого. Співпрацю М.О. Макаренка з колегами, його листування досліджували В. Колеснікова [14], С. Кузьмичих і А. Усачук [15]; внесок вченого у розвиток музейної справи – К. Слівіна [23], І. Ходак [24; 25]; проведення археологічних і мистецтвознавчих досліджень, участь у розбудові наукових інституцій і пам'яткоохоронних осередків – Н. Німенко [18; 20; 21].

Проте, незважаючи на досить активне використання наукової спадщини М.О. Макаренка сучасними дослідниками, ще залишається низка питань, пов'язаних із життям і працею вченого. Це й не дивно, адже його науковий архів не зберігся. Більшість матеріалів була знищена, частина осіла у приватних колекціях, причому не лише в Україні. Адже останні роки М.О. Макаренко прожив у засланні, поневірявся у таборах.

Певні аспекти життя вченого вдалося встановити за його публікаціями, які є надзвичайно цінним джерелом інформації. Особливий стиль М.О. Макаренка полягав у тому, що автор не лише описував результати проведених досліджень, методи і методики, що застосовувалися під час робіт, давав порівняльні й аналітичні коментарі, а й окреслював загальні аспекти підготовки, фінансування, проведення дослідів, посилався на імена тих, хто так чи інакше впливав на хід робіт тощо. Загалом, наукові публікації вченого мають дуже емоційний характер. За стилем викладення матеріалу, лексикою можна простежити зміни, які відбувалися не лише у житті М.О. Макаренка, а й країни загалом. Адже протягом 1930-х років усі прояви «червоного ренесансу» були зведені майже нанівець, країною одна за одною котилися хвилі репресій.

Проте ще залишається багато епізодів з наукової біографії вченого, які потребують з'ясування, уточнення, пояснення. Архівні фонди можуть допомогти відтворити окремі періоди життя дослідника, заповнити певні прогалини і по-новому оцінити внесок М.О. Макаренка у справу розбудови української науки і музейної справи.

У цій статті ставимо такі завдання: за матеріалами Державного архіву Сумської області (ДАСО) відтворити основні віхи з життя вченого, пов'язані із цим регіоном; окреслити коло його наукових інтересів; визначити внесок у дослідження регіону і популяризацію історичної спадщини; простежити втілення ідей М.О. Макаренка його послідовниками, зокрема, одним із небагатьох учнів – М.М. Семенчиком.

Микола Омелянович Макаренко народився 4 лютого 1877 р. у с. Москалівка Роменського повіту Полтавської губернії (нині – Роменський р-н Сумської обл.). Саме там провів дитячі роки, отримав початкову освіту. Хлопець виявив неабиякі здібності до малювання і зацікавленість старовинними речами. Тож, заручившись підтримкою близького друга родини, місцевого поміщика Г.С. Вашкевича, який перебував на державній службі у Санкт-Петербурзі, М.О. Макаренко переїхав до столиці Російської імперії для продовження навчання.

Майбутній учений закінчив Центральне училище технічного малювання ім. барона А. Штиглиця та Археологічний інститут. Перші документи щодо М.О. Макаренка, виявлені в архівних фондах Сумщини, стосуються саме цього періоду. Вони засвідчують важке матеріальне становище юнака. У 1898 р. студент змушений був звернутися до Роменської повітової управи з вdachністю і проханням збільшити субсидію на навчання хоча б на 20 крб «ввиду того, что субсидий в 180 р., при самой бедной жизни, ... не хватает» [22, с.152-153]. На підтвердження успішності учня 4 «фігурного» класу Рисувальної школи Імператорського товариства заохочення мистецтв на бланку закладу було надіслано Свідоцтво, де зазначалося, що Микола Макаренко «оказывает в рисовании большие успехи и

прилежаніє» [22, с.154]. Отже, М.О. Макаренко отримував щорічну стипендію-субсидію на навчання від Роменської повітової управи у розмірі 180 крб. На жаль, результат цього запиту невідомий. Попри усі складнощі, він успішно закінчив навчання, згодом на запрошення М.К. Реріха розпочав викладацьку діяльність в Училищі.

Період навчання в Археологічному інституті став вирішальним для М.О. Макаренка. Лекції провідних вчених (зокрема, О.А. Спицина), співпраця з братами Реріхами, М.І. Ростовцевим, М.Т. Біляшівським, Д.Я. Самоквасовим, Д.І. Багалієм та іншими відомими дослідниками сформували коло його наукових інтересів. М.О. Макаренко брав участь в археологічних і мистецтвознавчих дослідженнях, наукових подорожах у різні регіони Російської імперії, зокрема і на Роменщину під час канікул та відпусток; друкував перші замітки, статті, наукові розвідки.

У Санкт-Петербурзі М.О. Макаренко активно долучився до наукового життя. Він став співробітником Археологічної комісії, дійсним членом Російського Археологічного товариства, членом багатьох наукових комісій і товариств, зокрема «Общества имени Т.Г. Шевченко для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях Санкт-Петербурга», Полтавської вченої архівної комісії та ін. Результати активної діяльності М.О. Макаренка знайшли відображення на сторінках наукових публікацій, звітів щодо проведеної роботи, у приватному листуванні з друзями-колегами, що інколи мало суто науковий характер. За цими джерелами можна простежити основні напрями роботи вченого, коло його інтересів, спроби сформулювати власні методи досліджень об'єктів старовини, перші власні припущення-висновки щодо виявлених пам'яток.

Археологічні й мистецтвознавчі дослідження у різних куточках Російської імперії, публікації у провідних журналах, робота в Ермітажі та навчальних закладах, участь у підготовці та проведенні різноманітних виставок, у наукових і громадських організаціях тощо зробили ім'я М.О. Макаренка широко відомим не лише в країні, а й далеко за її межами. Проте революційні події 1917 р., зміна політичних векторів, спроби створення незалежної України, бажання долучитися до формування нових наукових і пам'яткоохоронних інституцій спонукали вченого повернутися на батьківщину. Саме з нею він пов'язував свою подальшу долю.

М.О. Макаренко опинився у вирі подій. Він брав активну участь у роботі багатьох комісій і комітетів ВУАН, очолював Музей мистецтв ім. Б. і В. Ханенків, проводив дослідження археологічних і архітектурних пам'яток, публікував результати на сторінках наукових виданнях, займався викладацькою роботою тощо.

Як засвідчують документи, незважаючи на зайнятість, вчений приділяв багато уваги й становленню пам'яткоохоронного осередку на Роменщині.

У травні 1919 р. група ентузіастів на чолі з уродженцем м. Ромни, викладачем, художником за освітою М.М. Семенчиком створила у Ромнах Товариство охорони пам'яток старовини та мистецтва. Метою цього Товариства було обстеження, облік, збирання та охорона пам'яток історії та культури [3, арк. 1]. На підставі зібраних матеріалів у січні 1920 р. Товариство звернулося до відділу народної освіти з пропозицією про створення музею. 17 березня 1920 р. на засіданні комісії Роменського повітового відділу народної освіти таке рішення було ухвалено [3, арк. 1]. Директором призначено М.М. Семенчика. У квітні 1920 р. загальними зборами членів Товариства за участі М.О. Макаренка було прийнято статут Роменського народного музею мистецтв, науки і промисловості, згідно з яким у складі музею створювалися етнографічний, художньо-історичний та археологічний відділи [2, арк. 11], а через кілька місяців таких відділів було п'ять: археологічний, природничо-науковий, мистецтва, промисловості, етнографічний, архітектури [3, арк. 1].

М.О. Макаренко відводив музеям роль не лише пам'яткоохоронної, а й освітньої та виховної установи. У червні 1921 р. за участі М.О. Макаренка відбулися загальні збори членів Роменського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, де, серед іншого, обговорювалися питання «пропаганди музейної справи» і відкриття закладу для відвідувачів [2, арк. 12].

За остаточним переліком структурних підрозділів музею на першому місці значився археологічний відділ. Саме цей напрям роботи став пріоритетним для новоствореної установи. Перші згадки про археологічні дослідження, проведені співробітниками музею під керівництвом М.О. Макаренка, датуються серпнем-вереснем 1920 р. Вони стосувалися розкопок пам'яток у с. Ведмеже. У щоденниках роботи Роменського окружного музею хронологічно зафіксовані дати обстежень та їхні результати. Так, 7-8 серпня дослідники оглядали городище і курган, відібрали багато фрагментів

керамічного посуду; 21 серпня – 6 вересня дослідили «5 курганів слов'янського типу (група 1-а), 3 кургани (2-ї групи) та городище» [7, арк. 4-4зв.]. Останній день виявився найбільш вдалим. В інвентарній книзі музею значиться: «Скелет людини, що лежить у скорченому положенні. Знайдений у кургані № 3 у слов'янському городищі у с. Ведмеже при розкопках 6.IX.1920 р.» [11, арк. 15зв.-16]. М.О. Макаренко провів унікальну музеєфікацію поховання, вирізавши його разом із землею та супроводжуючими речами, та у неушкодженому вигляді доправив до музею. Цей експонат і нині є окрасою археологічної колекції Роменського краєзнавчого музею [20, с. 65]. Фактично, це перший випадок вирізки поховання. Однак цікаво, що в звіті Роменського музею, надісланому до Центрального пролетарського музею Полтавщини, значиться дещо інша інформація: виявлено 6 слов'янських і 1 кіммерійський курган, зроблено 2 розрізи валів слов'янського городища [3, арк. 2].

Протягом 1921 р. співробітники музею продовжили опрацювання матеріалів, виявлених під час археологічних розкопок під керівництвом М.О. Макаренка у с. Ведмеже. Зазначалося, що дослідження охопили «кургани, слов'янські поховання, поховання скорчених та слов'янські городища» [3, арк. 4зв.]. У червні відбулося кілька засідань Товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, у тому числі й за участі М.О. Макаренка. М.М. Семенчик виступив з доповіддю про результати дослідження курганів і городищ у Роменському повіті [2, арк. 18].

Виявлені документи щодо розкопок с. Ведмежего є надзвичайно цінними, адже, незважаючи на унікальність знахідок і застосованих методів дослідження та музеєфікації, окремої публікації М.О. Макаренко так і не встиг написати, звітів не залишив. Доповненням можуть слугувати малюнки вченого та схеми.

27 травня 1928 р. вчений знову обстежував пам'ятки у с. Ведмеже. Приводом стало будівництво цегляної школи на місці «могили», розпочате у серпні 1927 р. Наслідком такої діяльності стало знищення одного з поховань і часткова руйнація іншого. У цій справі М.О. Макаренко приїздив з Києва [10, арк. 44зв.]. При огляді було виявлено, що насип могили зрізаний, а стіни новобудови виведені на 2 арш. Попри спротив пам'яткоохоронців, будівництво продовжувалося.

Увагу М.О. Макаренка привернув не лише цей об'єкт. Упродовж багатьох років він досліджував пам'ятки городища Монастирища та околиць. Результати роботи були викладені у звітах, доповідях і на сторінках розлогої монографії [17]. Але окремі епізоди залишилися поза увагою автора і тепер можуть доповнити загальну картину. Більшість документів датовано 1924 р.

На початку 1924 р. у відповідь на запит Роменського статбюро Роменський окружний музей надіслав повідомлення про те, що безпосередньо у м. Ромни є, зокрема, 2 слов'янські городища VI ст. [1, арк. 43]. Розпочалася підготовка до нового археологічного сезону.

У квітні 1924 р. М.О. Макаренко звернувся до музею з пропозицією щодо продовження дослідження роменських пам'яток. Останній, заручившись підтримкою Окружної інспектури Відділу народної освіти, подбав про виділення коштів від Окрвиконкому на проведення цих робіт. В обґрунтуванні необхідності археологічних досліджень наводився запланований обсяг робіт: під керівництвом М.О. Макаренка намічено розкопати слов'янське городище роменського типу, кургани «скито-сарматської доби як самої характерної культури нашої округи», обстежити пам'ятки у м. Ромни «як одного з старовинних слов'янських осередків» [6, арк. 8]. Одночасно Роменський музей надіслав лист до Центрального пролетарського музею Полтавщини щодо запланованих розкопок. У відповідях висловлювалася підтримка за умови надання звітної документації і списку знайдених речей [6, арк. 3-5], а також, санкціонуючи дослідження М.О. Макаренка, – застереження щодо проведення інших обстежень [9, арк. 6].

28 вересня 1924 р. комісія Роменського окружного музею заслухала доповідь М.М. Семенчика про проведені влітку під керівництвом М.О. Макаренка розкопки Роменського городища. Було визнано їхню «велику наукову вартість для з'ясування історичного побуту місцевого краю» [1, арк. 55]. Отже, за документами ДАСО, найбільш активними археологічними сезонами на Роменщині за участі М.О. Макаренка виявилися 1920 і 1924 роки.

Отримавши певні знання і досвід під час роботи з відомим вченим, у 1926-1928 роках М.М. Семенчик проводив і самостійні дослідження, перш за все з метою складання археологічної мапи Роменської округи. Для вирішення питань фінансування й обґрунтування необхідності проведення цих робіт запросили М.О. Макаренка. За результатами обстежень Верхнього Посулля було складено детальні описи та плани городищ і могильників, визначено межі розташування тощо [12; 13].

У 1922 р. за рекомендацією М.О. Макаренка при Роменському музеї була створена фотолабораторія. Основним її завданням була фіксація пам'яток історії та культури, у тому числі й археологічних. М.О. Макаренко також робив знімки під час дослідження роменських старожитностей. Як зазначено у документах, у 1924 р. він одержав кошти за «2 фотограф. пласт. 9 кар. и 4 п. фот. [...] – б» [9, арк. 10зв.].

Тож завдяки підтримці М.О. Макаренка при музеї було створено підрозділ, який дав змогу фіксувати усі наявні пам'ятки на території округи, а у подальшому використовувати фотоматеріали для опрацювання виявленого матеріалу, під час проведення лекцій та екскурсій тощо. Визначаючи внесок М.О. Макаренка, на сторінках офіційних документів Роменського окружного музею з'явився запис: «... В 1923 році Музей одержав деякі речі художні та археологічні від М.О. Макаренка, котрий весь час брав жваву участь в розвитку Музею, допомагаючи йому своїми цінними вказівками і своєю участю в розкопках та обслідуваннях» [5, арк. 11].

Ще одним напрямом діяльності М.О. Макаренка на території Роменщини була допомога Роменському окружному музею у створенні колекції старовинного та сучасного живопису, а також речей декоративно-ужиткового мистецтва. В архівних фондах зберігаються листи, заяви, записи у «Щоденниках» за різні роки про речі, отримані від нього. Так, у документах за 1923 р. є записи: «28/ХІІ. Одержано в подарунок Музею от т. Макаренко М.О. слідуєчі речі...»; за 1924 р. – «30/VI. Привезені М.О. Макаренко в дар Музею від О. Кричевського...», «25/VIII. Одержано в подарунок від проф. М.О. Макаренка...»; за 1927 р. – «14.I. Одержано від Макаренко...»; за 1928 р. – «28/V. Одержано Музеєм через М.О. Макаренка (привіз з Києва) слідуєчі картини...» [8; 9; 10]. В інвентарній книзі проти усіх творів значиться: «Дар Макаренка» або «Подаровано музею через Макаренка». У заявах вченого до «Роменського Народного Музею», надісланих на ім'я М.М. Семенчика, знаходимо записи: «... звертаюсь до музею з пропозицією. Прийняти від мене в подарунок Музею декілька десятків речей різного походження і призначення...»; «...Маю за честь повідомити Музей, що для повноти музейних збірок я бажаю передати до відділу малярських творів українських майстрів такі картини та етюди...» тощо [19, с. 111]. Так, завдяки зусиллям М.О. Макаренка колекція живопису поповнилася творами відомих українських, і не лише, художників.

Наявні документи засвідчують, що вчений також дбав про поповнення фондів музейної бібліотеки, яка, на його думку, повинна була мати як художні твори, так і наукові видання. Основу фонду склали книжки з приватних колекцій, вилучених із поміщицьких маєтків ще у 1919-1920 роках. Протягом 1923-1928 років М.О. Макаренко неодноразово привозив чи пересилав до бібліотеки наукові видання Всеукраїнської академії наук, з власної колекції або в дарунок від колег і однодумців: «... от Макаренка М.О. одержано книг в кількості 44 примірника», «... Одержано від М.О. Макаренка 2 книги...», «... Одержано па пошті від М.О. Макаренка книжки», «... Одержано від М.О. Макаренка його твори...» [8; 9; 10].

Спільними зусиллями співробітників Роменського окружного музею і відомого вченого вдалося зібрати багатий бібліотечний фонд, доступний широкому колу читачів. Цей фонд поповнювався також за рахунок місцевих періодичних видань. Пам'яткоохоронці часто використовували їх для популяризації своєї справи. На сторінках роменських газет М.О. Макаренко також пропагував необхідність дослідження, збереження і використання унікальних старовинних пам'яток, розповідав про перші досягнення і перспективи розвитку не тільки музею, а й міста загалом [16].

Проте діяльність музейних установ потребувала значних асигнувань, яких в країні не вистачало. Тож, постало питання пошуку матеріальних ресурсів, поступово запроваджувалися принципи го-спрозрахунку. У 1924 р. М.О. Макаренко прочитав у Ромнах «комерційні» лекції, зокрема «Прошлое Украины в ее раскопках» та «Єгипетські розкопки (гробниця Тутанхона)», кошти від яких пішли на потреби музею [4, арк. 2]. Запозичивши цей досвід, М.М. Семенчик організував численні виступи та лекції на підприємствах і в навчальних закладах Роменщини, які супроводжувалися демонстрацією фотографій і документів з фондів музею. Така діяльність давала змогу частково вирішити фінансову проблему – невеликі, але відносно регулярні надходження підтримували функціонування установи; привертала увагу державних і громадських організацій, окремих громадян до потреб музею.

Таким чином, упродовж 1920-х рр. М.О. Макаренко, незважаючи на тотальну зайнятість у Києві, де проживав з родиною, проведення досліджень пам'яток археології та архітектури в інших регіонах, репресії, скрутне матеріальне становище, багато уваги приділяв становленню пам'яткоохоронної діяльності на Роменщині. За його безпосередньої участі був створений Роменський окружний музей, формувалися основні напрями його діяльності; було проведено археологічні дослідження у

с. Ведмеже та на городищі Монастирище; створено потужний мистецький відділ, наукову бібліотеку, фотолабораторію музею; проводилися заходи щодо популяризації історико-культурних пам'яток; освоювалися нові джерела фінансування. Згодом директор музею М.М. Семенчик, здобувши досвід і знання від свого наставника, продовжив втілювати у життя ідеї М.О. Макаренка. Зокрема, було проведено обстеження низки археологічних пам'яток у Ромнах і Верхньому Посуллі; створено картотеку пам'яток з описами, кресленнями, планами і фотодокументами; використання фондів бібліотеки, публічні лекції та екскурсії сприяли розповсюдженню інформації про історичне минуле регіону. Тож Роменський музей перетворився на потужний науково-просвітницький осередок, який згуртував навколо себе усіх небайдужих до історичної спадщини, заклав основи подальших досліджень у регіоні.

Водночас ще залишається багато питань, пов'язаних як із долею М.О. Макаренка, так і його наукового спадку. Архівні документи можуть допомогти знайти деякі відповіді, детальніше показати хронологію подій, усунути неточності сумнівної інформації.

Список використаних джерел та літератури:

1. ДАСО (Державний архів Сумської області). Ф. Р-6434. Оп. 1. Спр. 1. 107 арк.
2. ДАСО. Ф. Р-6434. Оп. 1. Спр. 2. 28 арк.
3. ДАСО. Ф. Р-6434. Оп. 1. Спр. 3. 5 арк.
4. ДАСО. Ф. Р-6434. Оп. 1. Спр. 4. 2 арк.
5. ДАСО. Ф. Р-6434. Оп. 1. Спр. 5. 16 арк.
6. ДАСО. Ф. Р-6434. Оп. 1. Спр. 6. 21 арк.
7. ДАСО. Ф. Р-6434. Оп. 1. Спр. 44. 7 арк.
8. ДАСО. Ф. Р-6434. Оп. 1. Спр. 46. 43 арк.
9. ДАСО. Ф. Р-6434. Оп. 1. Спр. 47. 29 арк.
10. ДАСО. Ф. Р-6434. Оп. 1. Спр. 48. 44 арк.
11. ДАСО. Ф. Р-6434. Оп. 1. Спр. 142. 50 арк.
12. З історії археологічних досліджень у Посуллі в 20-х роках ХХ ст. / Передмова, упорядкування і коментарі Н.А. Німенко, В.Б. Звагельського. *Сумська старовина*. 2006. №№ XVIII-XIX. С. 180-206.
13. З історії археологічних досліджень у Посуллі / Передмова, упорядкування та публікація Н.А. Німенко, В.Б. Звагельського. *Сумська старовина*. 2007. №№ XXI-XXII. С. 160-174.
14. Колеснікова В. Дві постаті в українській археології: В.В. Хвойка та М.О. Макаренко (За матеріалами Наукового архіву Інституту археології НАН України). *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2010. Вип. 28. С. 556-564.
15. Кузьмініх С., Усачук А. Листи Миколи Макаренка до Елліса Міннза (Кембриджська колекція). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2015. Вип. 19. С. 187-192.
16. Макаренко М. Роменський окружний музей. *Влада праці* (Ромни). 1924. 20 серпня.
17. Макаренко М. Городище "Монастирище". *Науковий збірник за рік 1924*. Київ, 1925. С. 3-23.
18. Німенко Н.А. Археологічні дослідження на Сумщині у контексті становлення та розвитку Роменського краєзнавчого музею у 20-х роках ХХ ст. *Археологія і давня історія України*. 2012. Вип. 9. Історія археології: дослідники та наукові центри. С. 195-199.
19. Німенко Н.А. Вивчення музейних колекцій як метод відновлення наукової біографії (Микола Макаренко). *Емінак: науковий щоквартальник*. 2017. № 4. Т. 2. С. 108-113.
20. Німенко Н.А. З історії археологічних досліджень на Сумщині у 20-х роках ХХ ст. *Сумська старовина*. 2006. № XX. С. 53-67.
21. Німенко Н.А. Матеріали до біографії М.О. Макаренка у фондї ВУАК Інституту археології НАН України. *Сумська старовина*. 2005. №№ XVI-XVII. С. 149-166.
22. Нові документи до біографії братів Макаренків / Публікація та упорядкування В. Панченка, Г. Діброви, Ю. Кухарчука, В. Звагельського. *Сумська старовина*. 1999. № V-VI. С. 152-157.
23. Сливина Е.И. Музейная деятельность Н.Е. Макаренко на Украине: по материалам периодических изданий 1917-1941 гг. *Вопросы музеологии*. 2015. № 1 (11). С. 21-25.
24. Ходак І. Листи Миколи Макаренка до Данила й Вадима Щербаківських. *Студії мистецтвознавчі*. Число 3 (19). Архітектура. Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво. Київ, 2007. С.63-73.
25. Ходак І. Музей мистецтв імені Б.І. та В.М. Ханенків Всеукраїнської Академії наук: макаренківський період діяльності. URL: <http://um.etnolog.org.ua/zmist/2014/97.pdf>

References

1. DASO (Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti). F. R-6434. Op. 1. Spr. 1. 107 ark.
2. DASO. F. R-6434. Op. 1. Spr. 2. 28 ark.
3. DASO. F. R-6434. Op. 1. Spr. 3. 5 ark.
4. DASO. F. R-6434. Op. 1. Spr. 4. 2 ark.
5. DASO. F. R-6434. Op. 1. Spr. 5. 16 ark.
6. DASO. F. R-6434. Op. 1. Spr. 6. 21 ark.
7. DASO. F. R-6434. Op. 1. Spr. 44. 7 ark.

8. DASO. F. R-6434. Op. 1. Spr. 46. 43 ark.
9. DASO. F. R-6434. Op. 1. Spr. 47. 29 ark.
10. DASO. F. R-6434. Op. 1. Spr. 48. 44 ark.
11. DASO. F. R-6434. Op. 1. Spr. 142. 50 ark.
12. Z istorii arkeolohichnykh doslidzhen u Posulli v 20-kh rokakh XX st. / Peredmova, uporiadkuvannia i komentari N.A. Nimenko, V.B. Zvahelskoho // Sumska starovyna. 2006. №№ XVIII-XIX. S. 180-206.
13. Z istorii arkeolohichnykh doslidzhen u Posulli / Peredmova, uporiadkuvannia ta publikatsiia N.A. Nimenko, V.B. Zvahelskoho // Sumska starovyna. 2007. №№ XXI-XXII. S. 160-174.
14. Kolesnikova V. Dvi postati v ukrainskii arkeolohii: V.V. Khvoika ta M.O. Makarenko (Za materialamy Naukovoho arkhivu Instytutu arkeolohii NAN Ukrainy) // Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. 2010. Vyp. 28. S. 556-564.
15. Kuzminykh S., Usachuk A. Lysty Mykoly Makarenka do Ellisa Minnza (Kembrydzhska kolektsiia) // Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni. 2015. Vyp. 19. S. 187-192.
16. Makarenko M. Romenskyi okruzhnyi muzei // Vlada pratsi (Romny). 1924. 20 serpnia.
17. Makarenko M. Horodyshe "Monastyryshe" // Naukovyi zbirnyk za rik 1924. Kyiv, 1925. S. 3-23.
18. Nimenko N.A. Arkheolohichni doslidzhennia na Sumshchyni u konteksti stanovlennia ta rozvytku Romenskoho kraieznavchoho muzeiu u 20-kh rokakh XX st. // Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy. 2012. Vyp. 9. Istoriiia arkeolohii: doslidnyky ta naukovi tsentry. S. 195-199.
19. Nimenko N.A. Vyvchennia muzeinykh kolektsii yak metod vidnovlennia naukovoï biohrafii (Mykola Makarenko) // Eminak: naukovyi shchokvartalnyk. 2017. № 4. T. 2. S. 108-113.
20. Nimenko N.A. Z istorii arkeolohichnykh doslidzhen na Sumshchyni u 20-kh rokakh XX st. // Sumska starovyna. 2006. № XX. S. 53-67. S. 65.
21. Nimenko N.A. Materialy do biohrafii M.O. Makarenka u fondi VUAK Instytutu arkeolohii NAN Ukrainy // Sumska starovyna. 2005. №№ XVI-XVII. S. 149-166.
22. Novi dokumenty do biohrafii bratv Makarenkiv / Publikatsiia ta uporiadkuvannia V. Panchenka, H. Dibrov, Yu. Kukharchuka, V. Zvahelskoho // Sumska starovyna. 1999. № V-VI. S. 152-157.
23. Slivina E.I. Muzejnaja dejatel'nost' N.E. Makarenko na Ukraine: po materialam periodicheskikh izdanij 1917-1941 gg. // Voprosy muzeologii. 2015. № 1 (11). S. 21-25.
24. Khodak I. Lysty Mykoly Makarenka do Danyla y Vadyma Shcherbakivskykh // Studii mystetstvovnavchi. Chyslo 3 (19). Arkhitektura. Obrazotvorche ta dekoratyvno-uzhytkove mystetstvo. Kyiv, 2007. S.63-73.
25. Khodak I. Muzei mystetstv imeni B.I. ta V.M. Khanenkiv Vseukrainskoi Akademii nauk: makarenkivskyi period diialnosti. URL: <http://um.etnolog.org.ua/zmist/2014/97.pdf>